

ЩРИХИ КЪМ ВИЗАНТИЙСКО-ЧЕШКИТЕ КОНТАКТИ И ВЗАИМНИ ВЛИЯНИЯ ПРЕЗ XII—XV ВЕК

Димитър ДИМИТРОВ (Велико Търново)

Византийското политическо и културно-религиозно влияние в Централна Европа се свързва най-вече с времето от IX до XI век, с Кирило-Методиевата мисия и нейните последици. Що се отнася конкретно до чешките земи, старославянското *Житие на Вацлав*, латинската *Кристианова легенда* (и двете от X век) и дори инвективите на Козма Пражки от ранния XII век дават представа за двойственото развитие на чешката държавност и култура между славяно-византийската културна симбиоза, от една страна, и западната латинска традиция, която идва едновременно от франкско-германския свят и от Италия (Рим, Аквилея и Венеция). Не е изключено първият ни известен християнски чешки княз — Борживой, да е бил покръстен лично от Методий, заедно със съпругата си Людмила. Дори това да е по-късна легенда, внукът им Вацлав, княз на чешките земи (Бохемия) през 20-те години на X век, покровителства богослужението на говорим език, превръщайки Чехия в един от центровете на разпространение на Кирило-Методиевската културна традиция. При това митът за св. Вацлав заляга в основата на чешката средновековна и модерна държавност. Около 1032 г. е основан манастирът в Сазава край Прага като водещ център на славяно-византийската култура, в тесни връзки с манастири в унгарското кралство и руските земи. Но както великоморавският княз Сватоплук през късния IX век, така и чешкият владетел Спитихнев (1057—1061) се явява ликвидатор на тази традиция, следвайки политическата конюнктура, свързана най-вече с германските земи и Рим. Подобна двойственост и произтичащите от нея конфликти можем да открием приблизително по същото време и в хърватските земи. Ф. Дворник, Д. Оболенски и А. Авенариус са сред най-сериозните изследователи на тази византийско-славянска Кирило-Методиевска традиция в чешките земи в периода IX—XI век, признавайки факта, че след късния XI век чехите излизат извън орбитата на византийското политическо и културно влияние. Оболенски е на мнение, че каналите за общуване постепенно се

запушват, а религиозният и политически живот на чехите бил вече изключително ориентиран към Германия и Рим. Авенариус предпочита по-ноансирания подход, защитавайки тезата за съзнателния и подсъзнателен стремеж към запазване на този аспект от чешката култура, проявил се наново при Карл IV през XIV век, както и за важната роля на руските земи в това посредничество¹.

Чешко-византийските контакти обаче не прекъсват след XI век, нито пък са обвързани или опосредствани единствено чрез Кирило-Методиевската традиция. В периода между XII и XIV век чешките земи са в политически досег с империята на Босфора, превръщайки се във важна брънка в централноевропейската политика на Комнините, а след това и на Палеолозите, които вече нямат имперски традиции, а по-скоро се опитват да запазят жалките останки от византийското наследство. Политическите контакти намират и своето културно изражение. По-сложен е въпросът, дали византийското културно влияние има отношение към „славянския Ренесанс“ по времето на Карл IV Люксембург, или става дума за съображения, свързани конкретно с чешките земи и мястото им в рамките на Империята — разбира се, става дума за Свещената римска империя.

Настоящият доклад е структуриран твърде ‘средновековно’, с пролог, две истории и кратък епилог. Първата история ще ни отведе към XII век, когато Византия на Комнините за последен път се опитва да играе ролята на хегемон и арбитър в Европа, включително и в централноевропейските земи. Втората история се фокусира върху Бохемия на Карл IV и опита за лансиране на сложен и нееднозначен по своя характер универсализъм.

¹ Dvornik, F. *The Making of Central and Eastern Europe* (London, 1949); Idem, *The Slavs in the European History and Civilization* (New York, 1962) (бълг. изд. *Славяните в европейската история и цивилизация*. София, 2001); Obolensky, D. *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500–1453* (London, 1971) (бълг. изд. *Византийската общност. Източна Европа 500–1453*. София, 2001); Avenarius, A. “Byzantská kultura v slovanském prostředí”. — *Dějiny Byzance* (Prague, 1992), 338–61; Idem, *Byzantská kultura v slovanském prostředí VI. — III. storočí* (Bratislava, 1992) (немско изд. *Die byzantinische Kultur und die Slawen. Zum Problem der Rezeption und Transformation VI. bis XII. Jh.* Wien, 2000); Clucas, L. (ed.). *The Byzantine Legacy in Eastern Europe* (New York: Columbia Un. Press, 1988).

*История първа:**Мануил Комнин и неговият васал, или за византийско-чешките отношения през XII век*

С. Ламброс е публикувал в *Neos Hellenomneton* през 1911 г. кратка поема от 11 стиха, от ръкописа *Marcianus gr. 524, fol. 180v*, посветена на тържествената коронация на византийския император Мануил I Комнин през 1143 година. Според текста на поемата младият василевс е приветстван и коронясан в присъствието на шестима европейски владетели, между които и Владислав II, чешки крал от 1158 до 1172, преди това княз на Бохемия (Чехия) от 1140 г.² Според К. Цигаар става дума за топос, който произтича от византийската доктрина за семейството на народите в новия ѝ, Комнинов вариант, а не за реално пребиваване на тези владетели в Константинопол. Винцент Пражки споменава за пратеничество от Владислав до императора Мануил, свързано с предстоящия Втори кръстоносен поход³. Според *Вишеградския каноник*, пратеник на Владислав е свещеникът Александър от Данаиловия орден, който през 1146 г. посетил Константинопол, където и починал. Пратеничеството имало за конкретна цел осигуряване на преминаването на чешките кръстоносци през ромейските територии, но не е изключена и възможността за посредничество при формирането на коалиция между Византия и Германската империя, която да парира унгарско-сръбското сътрудничество, сицилийските нормани и велфите в немските земи⁴.

В крайна сметка чешкият княз се включва в този поход заедно с полския владетел Болеслав IV (1146—1173)⁵. Ето как византийският историк Йоан Кинам е описал това участие през 1147—1148 година: „...*Както бе казано по-горе, алеманите (германците на Конрад III) претърпели редица поражения от персите (селджукските турци) и изгубили много мъже (в Мала Азия), поради което те трябвало да изоставят брода при Филомилион и оцелелите да се върнат обратно в Никея, където*

² Dvornik, F. “Manuel I Komnenos a Vladislav II král český”. – *Z dějin východní Evropy a Slovanstva* (eds. Weingart, M., Dobiáš, J., Paulová, Prague 1928), 58–70; Ciggaar, M. K. “Une princesse de Bohême à Constantinople”. – *Byzantinoslavica* 56/1 (1995), 183–7. Владислав е втори чешки крал след Вратислав II, който получава тази титла от германския император през 1085 г.

³ Vincent de Prague. *Annales* (ed. W. Wattenbach, MGH SS XVII, 1861), 662.

⁴ Albrecht, S. “Die Gesandtschaft des böhmischen Kanzlers Alexander nach Konstantinopel”. – *Byzantinoslavica* 64 (2006), 243–57; Balcárek, P. *České země a Byzanc* (Olomouc, 2009), 82–7.

⁵ Vincent de Prague, *Annales*, 663.

срещнали и двата германи (т. е. французите на Луи VII), както и крале, които стоели начело на други големи и прииждащи войски. Единият от тях бил кралят на чехите, за когото казват, че бил издигнат от Конрад; другият бил кралят на лехите (поляците) — скитски народ, който обитава земите отвъд западните хуни (т.е. унгарците)⁶ (84)⁶.

След поклонение на Божи гроб чешкият и полският владетел се върнали обратно в своите земи, както могли, а Конрад III дебаркира в Солун за нова среща с Мануил (Кинам, 87) — т.е. не е ясно дали Владислав остава в Константинопол и става васал на Мануил, но по-късните събития го предполагат. Вероятно това е станало в Константинопол преди срещата в Никея с Конрад. Интересно е, че Кинам нарича чешкия владетел „рикс“, което най-общо съответства на кралската титла. Формално Владислав е такъв от 1158 г., и то по благоволение на германския император Фридрих Барбароса. Най-простото обяснение би било, че Кинам, който пише историческия си обзор по-късно, прилага анахронистично тази титла и към времето на Втория кръстоносен поход. Не е изключено обаче византийският историк да свързва чисто пропагандно тази титла с акта на васалитет спрямо ромейския василевс. Така или иначе, Владислав е бил важен играч в дипломатическа игра от голям мащаб — на връщане не минава по често използвания дотогава *Диагонален път* през Унгарското кралство, а през Киев, където се среща с княз Изяслав, и след това през Краков⁷.

През 1164 се осъществява нова среща между Владислав и Мануил — чешкият крал е посредник между василевса и унгарския крал Стефан III. Срещата се осъществява в Срем при особени обстоятелства — Византия е във война с унгарците, а Владислав е унгарски съюзник. Ето как са описани тези събития в Кинам: „След като той (император Мануил) прекоси *Истър*, се отправи към града, наречен *Пагацион* (Бач) — този град е главен за цялата Сремска област (*Сирмион* в гръцкия текст), и където резидира местният епископ — огромно множество хора от местното население го посрещнаха с желанието да бъдат негови пазачи и телохранители. Той разположи лагера си там, но като научи на следващия ден, че Стефан (унгарският крал) е наблизо, се подготви незабавно за сражение. Привика един от ромеите, който

⁶ Преводът на откъси от историческото изложение на Йоан Кинам е мой от TLG 3020—001. Виж също и изданието на Brand, Ch. M. *Deeds of John and Manuel Comnenus* (New York: Columbia Un. Press, 1976).

⁷ Balcárek, P. „Byzantské aspekty svatováclavské koruny“. — *Muzejní a vlastivědná práce 45, Časopis Společnosti přátel starožitností* 115/1 (2007), 1—40.

знаеше чешки език, и му разпореди да проникне преоблечен в лагера на противника и когато види чешкия крал (Τζέχων...ῥηγί), да се обърне към него със следните думи: *Накъде си тръгнал? На какъв поход си се отправил с войската си? Или не осъзнаваш, че си дръзнал да вдигнеш ръка срещу великия василевс? Достатъчно опасно и несигурно занимание е по обясними причини да се изправиш срещу него в битка, особено ако има опасност да бъде измамен от хуните (унгарците), които дадоха, а после отнеха наследството на Бела, доколкото за тях клетвите са детински игрички. Когато някой има вземане-даване с обикновен човек (ἰδιώτη), който не спазва договореното, то последният не би се разминал ненаказан от закона; да останат ли ненаказани хуните, престъпили договореностите си със самия василевс? В никакъв случай! Справедлива война ли води василевсът? Справедливостта винаги печели в решителния момент на войната — помисли добре върху това! Ти си дошъл като роб да воюваш срещу господаря си, и то като роб, който не насила носи хомота си, иначе това би било логично, доколкото е нормална враждата на насилвания роб към неговия притежател. Но ти си станал роб по собствено желание (ἐθέλωδουλος) — защото така се тълкува васалното ти положение (τὸ λίζιον)⁸, — ако не е убягнало от паметта ти станалото във Византион (Константинопол) по времето, когато ти се бе отправил към Азия заедно с Конрад. Доколкото изходът от това положение зависи от теб, помисли кое би било по-добре за всички чехи (Τζέχοις τε πᾶσι) и за теб. Ненавременното разкаяние не е от особена полза за разкайващия се.*

Така разправяше, а Владислав (защото това бе неговото име) отговори по следния начин: Не сме дошли тук да водим война с великия василевс, драги господине (ὦ λῶστε), иначе това би означавало, че сме забравили договореното. Дошли сме тук единствено да помогнем на този Стефан, към когото несправедливо се отнесе неговият чичо, който първо го лиши от земя и наследство, а когато впоследствие справедливо му ги възстанови друг, го атакува отново с намерението да възстанови със сила властта, която бе изгубил поради лошо управление. Затова и съм дошъл тук, да моля василевса да се застъпи за

⁸ Византийският термин *лизиос* е гръцка адаптация на старофренската дума *liege*. Ана Комнина използва този западен термин, за да обозначи васалната клетва, която кръстоносните лидери дават на баща ѝ Алексий Комнин. Виж статията на Я. Ферлуга, "La Ligesse dans l'Empire byzantin: Contribution à l'étude de la féodalité à Byzance". — *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 7 (1961), 97–123.

сирака. Но ако империята бъде някак си оцетена от младия Стефан (аз научих, че ничия от земите, принадлежащи на Бела, не му е била отнета), то с наше участие тази територия незабавно ще бъде възстановена и по този начин грешката ще бъде поправена. След като каза това, отпрати човека“ (222—224).

В крайна сметка мирът е постигнат благодарение на посредничеството на чешкия крал, като временно е прекратена и византийската намеса в унгарските дела. Пропуснатите от Кинам подробности са дадени в хрониката на Винцент Пражки. Според Винцент, императорът Мануил проводил пратеници в лагера на чешкия крал, които да му напомнят за старото приятелство (*electos nuntios ad regem Boemie mitti, bona pace et antique amicitia eum salutans...*). Следва чешко пратеничество, което е богато обдарено от византийците по характерния за империята модел на политически подкуп. Препотвърденият договор с Чешкото кралство е скрепен посредством брака между внучката на Владислав — Елена, дъщеря на неговия първороден син княз Фридрих от Оломоуц, и Петър Комнин, внук на Мануил I Комнин. Важна роля при тези преговори изиграва съпругата на Владислав — кралица Юдита. Делегацията пристига в Константинопол през 1165 г. и е ръководена от камериера Зезема⁹. Любопитното е, че византийските извори не споменават за такъв брак, а Винцент Пражки от своя страна, вмения на василевса Мануил инициативата за това. Практиката за сключване на династични бракове между многобройните представители на „Комниновия клан“ и чуждите владетели и висши аристократи е широко разпространена по това време. Затвореният, самоизолиращ се модел, предлаган от Константин Порфирогенет през X век, отдавна е изоставен и чрез тези бракове империята успява да поддържа мрежа от съюзници, да предотвратява нежелани коалиции и да контролира полузависими от нея държавни формирования. Това ни дава основание да предположим логиката на подобен брачен съюз. Разбира се, някои от въпросите остават. Неясна е формата на васалитет, която Владислав, принципно васал на германските императори, е потвърдил чрез клетва пред Мануил, вероятно в Константинопол, по време на Втория кръстоносен поход. Византия на Комнините възприема политическите реалности на Западна (и Средна) Европа и понякога ги прилага в своя полза — така прави още Алексий Комнин по време на Първия кръстоносен поход. „Съюзници“ и „подчинени по договор“ според старата византийска ойкуменическа доктрина и практиката на

⁹ Vincent de Prague, *Annales*, 659, 681—2; **Browning, R.** “A New Sources of Byzantine-Hungarian Relations in the Twelfth Century”. — *Balkan Studies* 2 (1961), 173—214, 538—43; Ciggaar, “Une princesse de Bohême”, 184—5.

федератството продължават да се срещат във византийските източници и по времето на Комнините. Йоан Кинам нарича „подчинен по договор“ (ὑποσπόνδω) княза на Галиция Владимир(ко); Примислав (или Първослав, вероятно волински княз) е обявен за съюзник на ромеите (σὺμμαχον), а с Ростислав I Мстиславич, велик киевски княз от 1158 до 1167 г., се водят преговори за съюзничество (περὶ συμμαχίας). *Иноспондос* е по-високо в йерархията от *ипскоос* (подчинен, включително и насилствено, поданик) и предполага договорни отношения, докато *симмахията* е далечен спомен от времето на Великото преселение на народите — време на федерати и съюзници, понякога и по неволя. През XII век реалностите са по-различни, но терминологията продължава да създава впечатлението за устойчивост на ромейската идея за „семейството на народите“. В случая с Владислав обаче става дума не просто за демонстрация на византийския *ойкуменизъм*, а за сложна политическа игра, защото чешките владетели през XII век са васали на германските императори, с които Византия поддържа сложен баланс на взаимоотношенията. При това чешкият крал се намесва в междуособиците в Унгарското кралство — нещо, което прави и Мануил¹⁰. Така, въпреки византийската реторика на надменността, засвидетелствана и в Кинам, те са поставени и на бойното, и на дипломатическото поле като равни, между които в крайна сметка е сключен нов съюз, визиращ, наред с всичко останало, и статуквото в Унгария. Във всички случаи Чехия е важен съюзник за Византия като съсед на ключовата за Комнините Унгария, от една страна, а от друга, като естествен посредник между Византия и Германската (или Свещена римска) империя.

Не е ясно също дали имената на Елена и Петър Комнин са присъствали в оригиналния текст, или са добавени по-късно. Загадъчният Петър не се среща в други източници, затова не е включен и в справочната литература, като *Oxford Dictionary of Byzantium* и *Historical Dictionary of Byzantium* на J. Rosser, пък и името Петър не се среща никъде другаде в просопографията на Комниновия род. От друга страна, Винцент Пражки е коректен историограф и свидетел на събитията, затова може да му се вярва — ако, разбира се, не става дума за по-късна интерполация. Така или иначе, византийското влияние върху чешките земи в средата на XII век е по-силно от предполагаганото досега и се измерва не само в полити-

¹⁰ За византийско-унгарските отношения по това време виж Font, M. "Emperor Manuel Comnenos and the Hungarian Kingdom". — *Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantine-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century* (Cracow: Byzantina et Slavica Cracovensia V, 2007), 223—35.

чески контекст, но и в областта на религията, културния и стопански обмен.

Контактите далеч не са само дипломатически или военни. Поклонничеството до Светите земи дава възможност на много пилигрими от чешките земи, мирни и въоръжени, да се запознаят с Балканите, Константинопол и Близкия изток. Първото сведение, у Козма Пражки, се отнася за поклонника Азинус, който някъде преди 1092 г. посетил Йерусалим. През 1122 г. е засвидетелствано посещението на граф Бзната, а през следващата година — на благородниците Длугомил и Гунп्रेхт и на известния моравски (оломоуцки) епископ от премонстранския орден Хайнрих Здик, който по-късно два пъти бил призоваван от римския папа да посредничи при сключването на съюз между Мануил Комнин и Конрад III, както и на сближението между Рим и Константинопол в църковно отношение. Във връзка с похода на Владислав II през 1147 г. в Константинопол пребивавали и се срещнали с ромейския император други важни благородници от свитата на чешкия владетел, като Фридрих от Оломоуц (негов първороден син и баща на Елена, бъдещата съпруга на Петър Комнин), Спитихнев, нотарият Мартин и Богута. Далечен литературен и легендарен по своя характер спомен за чешкото присъствие на Балканите, включително и по българските земи, по време на кръстоносните походи, е историята за рицаря Милохнев, българката Ладика и вълшебната лампа, публикувана през XIX век и свързвана с имението Дуб — история, разказана сладко и увлекателно от покойния ни колега проф. Йордан Андреев¹¹.

Дипломатическите контакти са свързани със закупуване или по-често обдаряване с предмети на лукса от Византия. Един от най-известните артефакти с предполагаем византийски произход е коприненото наметало от гробницата на св. Вацлав. Става дума за фина копринена тъкан с жълтеникав фон и пурпурни кръгове, в които са поместени златоткани равнораменни кръстове (днес в Пражкия столичен музей). Не е изключено първоначалното му предназначение да е било за императорски *сакос*, който в чешки условия е бил използван като покров. Изследователката Мария Теохарис смята, че става дума за византийско, при това константинополско производство от втората половина на XII век, и предполага възможността *сакосът* да е бил дар за Владислав II и кралица Юдита

¹¹ Balcárek, *České země a Byzanc*, 81—3; Андреев, Й. *Любовните истории в Българското средновековие* (София, 1994), 39—49. За пътуванията от Свещената римска империя към Византия виж и обзора на Ciggaar. *Western Travellers to Constantinople* (Leiden: Brill, 1996), 201—44.

във връзка с подписването на мира от 1164 г. и брачния съюз от 1165 г.¹² Чешките земи си доставят копирени тъкани било по търговски път, било чрез височайше обдаряване, и от различни места — Византия, Италия, дори руските земи, които изпълняват ролята на търговски посредник. Това изделие обаче ни навежда на мисълта за столичен произход или поне за производство по императорско указание¹³.

Предполагам византийски произход има и кръстът на върха на т. нар. *Светоацлавска корона* (днес в трезора на катедралата *Св. Вит* в Прага). Кръстът е със сапфирена камей с изображение на Разпятието. Петер Балцарек е на мнение, че този кръст е получен като част от по-комплексно дарение от Мануил за чешкия владетел при полагането на васалната клетва¹⁴. Полският крал Болеслав IV също бил обдарен от императора, като вероятно става дума за ставротеката с кръста, днес съхранявана в Краковския Вавел¹⁵. Безспорно византийски по произход, и кръст, изпълнен с техниката на клетъчния емайл, който днес се намира в Националния музей в Копенхаген. Известен е и като кръстът на Дагмар, защото се предполага, че чрез брака на Драгомира/Дагмар, внучка на Владислав II, с Валдемар II е попаднал в Дания в началото на XIII век¹⁶. От времето на Владислав II на чешките денари се появяват сцени, като борба на владетел с животно (вероятно лъв), както и фронтално седналият на трона владетел — типологията и мотивите са източни¹⁷.

През XIV век, във времето на Карловия „елинославизъм“, францисканецът Николай Бохемски, автор на една *Чешка хроника*, представя

¹² Théocharis, M. “Sur une broderie du Musée de Prague”. – *Byzantinoslavica* 24 (1963), 106.

¹³ Bažantová, N. “Romanesque and Early Gothic Silk Textiles from Czech Sources”. — Charvát, P., Prosecký, J. (eds.) *Ibrahim Ibn Yakub at-Turtushi. Christianity, Islam and Judaism Meet in East Central Europe, c. 800-1300 A.D.* (Proceedings of the International Colloquium 25-29 April 1994, Prague 1996), 93–101.

¹⁴ Balcárek, “Byzantské aspekty”, 1–40.

¹⁵ Prinzing, G. „Byzantinische Aspekte der mittelalterlichen Geschichte Polens”. — *Byzantion* 64 (1994), 452–84; Wołoszyn, M. “Zwei Episoden aus der Geschichte der polnisch-byzantinischen Kontakte des 10. bis 12. Jahrhunderts”. — *Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantine-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century* (Cracow: Byzantina et Slavica Cracoviensia V, 2007), 161–81.

¹⁶ Ciggaar, “Une princesse de Bohême”, 187; Idem, “Denmark and Byzantium from 1184 to 1212. Queen Dagmar’s Cross, a Chrysobull of Alexius III and the ‘Ultramarine’ Connection”. — *Medieval Scandinavia* 13 (2000), 118–43.

¹⁷ Šmerda, J. *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století* (Brno, 1996), 87–93: 235 c-d, 273, 277b.

василевса Мануил като радетел за обединение на Църквите и единство на Римската империя, като предложеният съюз естествено бил насочен срещу тогавашния общ противник Фридрих I Барбароса¹⁸. Всъщност времето на Карл IV бележи нов етап във византийско-чешките взаимоотношения и възприемането на византийското идеологическо и културно наследство в нови общоевропейски и общоимперски рамки.

*История втора:
Златна Прага на Карл IV, или как се предефинира
имперската идея*

Карл IV Люксембург, чешки и римски крал и император на Свещената римска империя (1346—1378), превръща Прага в своята столица. Неговото време е оставило ясно следи в историята и културата на този град и неговата околност — Карловия университет, Карловия мост и Карловия площад, катедралата *Св. Вит*, строителната активност в дворцовия комплекс, манастир Емаус и дворец Карлщейн в близост до чешката столица. Карл IV е писател и интелектуалец (нещо, което не е толкова характерно за императорите на Свещената римска империя), известен със своята *Автобиография* и с приноса си към основополагащата чешка легенда за св. Вацлав¹⁹. Поддържа контакт с видни дейци на италианския хуманизъм, като Петрарка и Кола ди Риенцо, и дава тласък за развитието на чешката книжовност. Във връзка с неговата меценатска дейност и презумптивно заложената в нея идеологическа програма възникват няколко въпроса: дали императорът следва византийските идеали в опита си да осъществи своеобразен германо-чешки вариант на *translatio imperii*? Основателен ли е създаденият от чешката наука термин *елинославизъм*? Има ли Карл IV ясна външнополитическа програма?

В т. нар. *Владиславска зала* в стария кралски дворец в Прага са били изобразени 120 римски, византийски и германски императори. Образите са били почти напълно заличени след голям пожар в двореца през 1541 г., но тяхното присъствие там се смята за доказано от изкуствоведите днес. Разкрити са и два надписа, отбелязващи имената на Лъв III Сириец и Карл III Дебели със съответните числа 69 и 81. Въз основа на *Светов-*

¹⁸ Fontes Rerum Bohemorum (FRB) V, 105: "... Emanuel, Graecorum imperator... omnium Graecorum cum ecclesia Romana mconvenire, ut orientalis cum occidental eadem fieret, si pateretur Imperium Romanum antea divisum in unum corpus redigi".

¹⁹ Виж Nagy, B., F. Schaer. *Autobiography of Emperor Charles IV and his Legend of St. Wenceslas* (Budapest: Central European Un. Press, 2001).

ната хроника на Мартин Полон (Опавски) се възстановява и оригиналната номерация, която предполага изобразяването на различни легендарни и исторически владетели от древността, като Нин, Ромул и Александър Велики, римските императори от Октавиан Август насетне, византийските императори до Михаил I Рангаве в началото на IX век, франкските императори от Карл Велики и след това на германските императори до самия Карл IV включително. Така универсалистката идея за *translatio imperii* от дълбоката древност и Рим през Константинопол към възобновената Западна империя е представена в откровено пропагандистки дух. Замъкът Карлщейн се смята за своеобразна еманация на сложната имперска идея на Карл IV и склонността му към алегорични взаимовръзки, а понякога и откровени фантазии. В един от параклисите на замъка — *Свети Кръст*, е изобразен Константин Велики между Карл Велики и Хайнрих II. Генеалогията извежда от Карл Велики рода на Карл IV. Портретите на императора и на жена в параклиса *Св. Катерина* в Карлщейн наподобяват много традиционното изобразяване на Константин Велики и Елена. Изследователите не са на единно мнение за женския портрет — дали това е една от съпругите на Карл IV (например Маргарита-Бланш) или неговата майка Елисавета (Елишка) Пшемисловна, което би направило аналогията с Константин Велики и Елена още по-силна. Така Карл IV се осмисля като един „нов Константин“²⁰. *Илирийският* мотив у хрониста Джовани Мариньоли е показателен за умонастроенията на императора, който по майка се смятал за наследник на иначе христоненавистните императори Диоклециан и Максимиан, които по онова време се смятали за славяни. „Чехите произхождат от гърците“, пък заявява Йероним Пражки²¹. Надписи като *SPQR* и *Roma caput mundi frena tenet rotundi* в Карлщейн, като и двуглавите орли с предполагаем Палеологов произход, допълват антично-ромейската връзка в пропагандирането на Карловата империя като универсален компендиум на древния и християнски свят.

През 1347 г. склонният към възобновяване на старите чешки традиции Карл IV основава в Новия град на Прага манастира *На славяните* (*Monasterium Slavorum*), известен по-късно и с названието си *Емаузи* (или Емауски манастир). Основаването на манастира е потвърдено с була на папа Климент VI от 21 септември 1348 г. От Далмация са извикани бенедиктински монаси, които възстановяват литургията на славянски език

²⁰ Chadraba, R. „Tradice druhého Konstantina a řecko-perská antiteze v umění Karla IV.“ — *Umění* 16 (1968), 567—603.

²¹ FRB III, 492—604 (Giovanni de Marignolli); Balcárek, *České země a Byzanc*, 103—23.

и славянската книжовна дейност. През 1378 г. пражкият архиепископ Ян Очко от Влашим освещава манастира, чиито патрони стават Св. Богородица, св. Йероним (заради произхода си от Далмация), светите братя Кирил и Методий и св. Адалберт. Така е възстановена славянската литургия, изчезнала в чешките земи след прекратяването на дейността на Сазавския манастир в края на XI век²². Прието е да се смята, че основането на Емауския манастир, възраждането на славянската литургия и глаголицата издават своеобразния панславизъм на Карл IV. Трябва да се има предвид обаче, че панславизмът е модерно понятие, а опитите на императора на Свещената римска империя са насочени повече към унията между Рим и източните Църкви и привличането на руските княжества и Балканите към икуменически и политически съюз със Запада — разбира се, на базата на определени отстъпки. В духа на тази политика Карл възприема и елементи от византийската политическа доктрина. Това става ясно и от изображенията в Карлщейн, Владиславската зала и Емауския манастир в Прага.

По Емауския стенописен цикъл е писано много, без категорично решение за броя на художниците и техния произход. Без съмнение това са хора, работили по поръчение на германския император и чешки крал. Всички изтъкват византийското и итало-византийско влияние върху съхранените стенописи (част от тях са изчезнали през вековете, други са унищожени или силно повредени след бомбардировките на съюзническата авиация към края на Втората световна война). Сред фреските в манастира е присъствала и византийската тематика. Някъде на границата между XIV и XV век е съставен *Упсалският кодекс 209*, който обаче пресъздава сцени, които са били изрисувани през XIV век върху стените на Емауския манастир и са копирани прилежно от швед, който е пребивавал в Прага по това време, вероятно като студент в Карловия университет. Сред тях е и едно изображение на византийския император Ираклий (610—641), който изхвърля от кула своя основен противник — сасанидския шах Хозрой II Парвез. Става дума за взаимообвързаност на мотивите — ангел изхвърля Луцифер от небесата; гордият Симон Маг загива, падайки от високо; Ираклий изхвърля от крепостна кула победения Хозрой. Това последно изображение, което за съжаление отдавна е изчезнало от пражкия манастир, е запазено в кодекса със съпътстващ надпис: "*Eraclius*

²² Thomas, A., D. Wallace. *Anne's Bohemia. Czech literature and society, 1310–1420* (Un. of Minnesota Press, 1998, 20–32, 77; Stejskal, K. "Emauzy a český helenoslavizmus". – Šabouk, S., J. Petr (eds.) *Z tradic slovanské kultury v Čechách a Emauzy v dějinách české kultury* (Prague, 1975), 113–25.

imperator Cosdram regem de turri proiecit propter suam superbiam"²³. Идеята на този цикъл е ясна — гордостта, надменността и високомерието се наказват от Господ чрез ангелите и поставениците Божии, след като съгрешилите са загубили своя разум и чувство за мяра. Присъствието на този мотив не бива да ни учудва — Ираклий е един от най-известните византийски императори в Западноевропейското средновековие като възстановител на Светия кръст в Йерусалим след персийския плен, като неговата популярност в литературата и изобразителното изкуство съперничи с тази на Константин Велики. От друга страна, самото съществуване на манастира *На славяните* предполага и възобновения култ към светите солунски братя — възможно е подобни мотиви да са присъствали там. Кръщението на легендарната Либуше от св. Методий е изобразено на стълбището на кулата в замък Карлщейн. Култът към чешкия светец Прокопий (Прокоп на чешки), неговото *imitatio Christi* и извършените от него чудеса като че ли са излезли от ранновизантийските сборници с жития и деяния на светите отшелници на Изток — толкова силна е византийската, но и средновековна българска традиция в различните версии на този култ, който получава нов тласък точно по времето на Карл IV и с неговото активно съдействие²⁴.

Дали Карл IV се е изживявал като 'втори Константин', остава отворен дискуссионен въпрос. Във външната си политика императорът се опитва да изгради съюзи с владетели, могъщи феодални родове и с Църквата с цел запазване на доста крехката конструкция, наречена Свещена римска империя. Тези задачи го превръщат в неминуем реалист, който се съобразява с обстоятелствата. Карл IV е роднина с византийския император Йоан V Палеолог, доколкото техните баби Маргарита и Мария от Брабантския херцогски род са сестри. Нямаме категорична информация двамата императори да са се срещали, макар че и двамата са в Рим през 1369 на посещение при папа Урбан V — единият, за да бъде коронясан отново, а другият — за да сключи персонална уния в замяна на западна помощ срещу османците. По това време в Чехия навлиза като хералдически знак и декоративен елемент двуглавият Палеологов орел, а в Прага работи Вацлав Грех (Грък), за когото се смята, че е от византийски произход, макар че далматинският произход също не е изключен. Но дори и като 'втори Константин' Карл IV не проявява особен ентузиазъм по отношение на кръстоносните походи и антиосманските коалиции. Още през 1354, на път за Рим и за първото си коронясване, Карл среща в Пиза папските

²³ Stejskal, K. "Universalismus Karla IV. a jeho výraz ve výtvarném umění". – *Umění* 42 (1994), 359–68, спец. 360–2.

²⁴ Thomas, Wallace, *Anne's Bohemia*, 77–87.

легати Бартоломей, епископ на далматинския Трогир, и ревностния кръстоносец и ерудит Петър Тома дьо Перигор, които носят послание до сръбския цар Стефан Душан²⁵. Чрез тях императорът изпраща и свое послание, в което изразява най-приятелските си чувства към Душан и го подбужда към активни действия срещу турците. С това обаче свършва всичко, а сръбският владетел умира скоро, през декември 1355 г. В духа на своя универсализъм Карл IV се задоволява с това да прикачи *Rex Rassie* (sic) към своята и без това дълга титулатура. През 1364 г. Карл е посетен в Прага от високопоставен гост — кипърския крал Петър I Лузинян. Героят от войните с турците се опитва да убеди императора да се включи в подготвяния кръстоносен поход срещу мюсюлманите в Египет и Мала Азия. Следва среща в четворен формат и на „най-високо равнище“ в Краков между Лузинян, Карл IV, унгарския крал Людовик Анжуйски и полския крал Казимир III Велики. Краковската среща обаче не дава резултат и Петър Лузинян организира сам морска експедиция срещу Александрия през октомври 1365 г., която е обречена стратегически на неуспех въпреки неколкодневното присъствие на кръстоносците в града²⁶. Погледът на Карл IV пък е насочен повече на изток и североизток, към руските и литовски земи и зачленяването на тамошните *schismatici et infideles* към имперската политика и Рим. От друга страна, Карл не може да си позволи да изпусне от поглед германските земи, където често ‘ври и кипи’ от кандидати за императорския престол и интриги между знатните феодални родове.

Икуменизмът на Карл IV и неговият византизъм са част от консервативната му програма в областта на политиката, църковните дела и изкуството. Към кръстоносните походи обаче е много внимателен и уклончив. *Елинофилията* му не задминава модерната тогава в хуманистичните среди тенденция. Друг въпрос е неговата *славянофилия*. Без да изключваме личния сантимент и възпитание, трябва да признаем също, че прославянската му политика има за цел да отстоява идентичността на ядрото на имперските му владения по това време — Чешкото кралство, и да отправя мост към руските земи, чието приобщаване към католическа Европа се възприема като важна задача по това време. От друга страна, Палеологова Византия води дипломацията си главно с посредничеството

²⁵ Dvornik, *The Slavs in the European History and Civilization*, 113.

²⁶ Hazard, H. W., K. M. Setton. *A History of the Crusades*, vol. III (Un. of Wisconsin Press, 1975), спец. 3–26, 340–61; van Steenbergen, J. “The Alexandrian Crusade (1365) and the Mamlūk Sources”. — Ciggaar, K., H.G.B. Teule (eds.) *East and West in the Crusader States. Context-Contacts-Confrontations, III (Orientalia Lovaniensia Analecta 125)*, Leuven: Peeters, 2003), 123–37.

на православните Църкви, и най-вече константинополската Патриаршия, докато чешките земи са вече отдавна извън този контрол и влияние.

Епилог

След смъртта на Карл IV, към края на XIV и първите десетилетия на XV век, чешките земи изпадат в политическа криза, свързана с хуситското движение и заявената в рамките на Свещената империя и католическа Европа чешка идентичност. Хуситските войни отслабват ролята на Чехия в империята и отклоняват, но само частично, вниманието от делата на Балканите. Хуситски дейци, принадлежащи както към утравквисткия, така и към таборитския лагер, поддържат връзки с константинополската патриаршия и император Йоан VIII Палеолог като противотежест срещу папския Рим. Дори и след падането на Константинопол представители на *Чешките братя* търсят духовна инспирация в източното православие и византийската образованост. Подобни настроения няма да са чужди и на хората около Мартин Лутер през следващия XVI век. Но проблемът за хуситската теология и техните връзки с Константинопол е вече една друга история²⁷.

Като резултат от хуситските войни много чешки бойци, хусити и техни последователи, се включват в антиосманските кампании — от войските на Янош Хунияди, в които чехите и хуситската военна тактика играят важна роля, до походите на Владислав Варненчик. Но спасяването на балканските християнски държави и народи се оказва химера. Идеята на чешкия крал Георг (Иржи) Подебрадски (1458—1471) за сключване на трайна уния между християнските сили в Европа, разглеждана понякога като средновековен прототип на модерна обединена Европа, насочена тогава срещу турците, не включва вече погиналата християнска империя на Босфора. На мястото на чешко-византийските контакти идват преданията, митовете, а по-късно научният интерес и академичната историография.

²⁷ **Paulová, M.** *Styky českých husitů s cařihradskou církví na základě církevních poměrů byzantských* (Praha, 1918); **Bartoš, F. M.** "A Delegate of the Hussite Church to Constantinople in 1451–1452". – *Byzantinoslavica* 24/1 (1963), 287–92 и *Byzantinoslavica* 25 (1965), 69–74; **A. Salač** в *Listy filologické* 1, 76 (1953), 236–48 и 2, 77 (1954), 219–36; **Dostálová, R.** *Byzantská vzdělanost* (Praha, 1990).